

SLOVO

22

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG INSTITUTA U ZAGREBU

ZAGREB 1972

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG INSTITUTA
»SVETOZAR RITIG«

Izlazi 1 put godišnje

UREDNIŠTVO: 41103 ZAGREB, DEMETROVA 11
ODGOVORNI UREDNIK: VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ

BR. 22

Za redakcioni odbor
uredio
VJEKOSLAV ŠTEFANIĆ

SADRŽAJ

ČLANCI I RASPRAVE

<i>Marija PANTELIĆ</i> , Hrvatskoglagoljski odlomak »Missale festium«	5
<i>Olga NEDELJKOVIĆ</i> , Problem strukturnih redakcija staroslavenskog prijevoda Apostola	27
<i>Vojtěch TKADLČÍK</i> , »Právníci« v Životě Metodějově	41
<i>Zdenka KURZOVÁ-RIBAROVA</i> , Iz proučavanja imperativa u staroslavenskom jeziku	52
<i>Helmut KEIPERT</i> , Ksl. принаѣтелици und Verwandtes	85
<i>Лудуџа СЛАВЕВА</i> , За старословенскиот триод	93
<i>Vladimir MOŠIN</i> , Heretici trojezičnici u staroslavenskom prijevodu Trioda	117

IN MEMORIAM

Josef Kurz (A. Nazor)	127
Ante Marija Strgačić (M. Pantelić)	131

ОСЈЕНЕ I ПРИКАЗИ

<i>Vjekoslav Štefanić</i> , Glagoljski rukopisi Jugoslavenske Akademije (Nevenska Linarić)	133
<i>Владимир Мошин</i> , Ђирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске. Копитарева збирка словенских рукописа и Цојсов ћирилски одломак у Љубљани; Словенски ракописи во Македонија (Nevenska Linarić)	137
КИРИЛ СОЛУНСКИ (Ivanka Petrović)	142
<i>Moshé Altbauer</i> , Psalterium Sinaiticum, an 11 th century glagolitic manuscript from St. Catherine's monastery, mt. Sinai (Anica Nazor)	146
STUDIA PALAEO-SLOVENICA (Ivana Mulc)	148
УСПЕНСКИИ СВОРНИК XII—XIII ВВ. (Josip Bratulić)	154
<i>Петар Ђорђић</i> , Историја српске ћирилице (Tomislav Raukar)	158
MISAL PO ZAKONU RIMSKOGA DVORA (Vjekoslav Štefanić)	168
<i>Иван Добрев</i> , Глаголическият текст на Боянският палимпсест — старобългарски паметник от края на XI век. (Vjekoslav Štefanić)	173

OSVRTI

Revue des études slaves (J. Jurić)	173
CROATICA (A. N.)	183
CYRILLOMETHODIANUM (I. Petrović)	188

VIJESTI

VII. kongres jugoslavenskih slavista (Božidar Finka)	191
Ispravak V. Tkadlčika (U.)	191
Faksimilirano i kritičko izdanje Hrvojeva misala (A. N.)	192

HRVATSKOGLAGOLJSKI ODLOMAK »MISSALE FESTIVUM«

Marija PANTELIC, Zagreb

U novije vrijeme istraživači starih liturgijskih kodeksa nazivaju *Missale festivum* (blagdanski misali) one misne priručnike 10—13. st. koji sadržavaju *sve* misne elemente, a ne samo oracije kao sakramentari, ali nemaju *sve mise* za cijelu liturgijsku godinu.¹ Ovi su misali vrlo važni za povijest evolucije misala do 13. st., tj. do formiranja *Missale plenum* franjevačke redakcije koji se upotrebljavao s malim promjenama sve do II vatikanskog koncila.

Razmotrit ćemo dva glagoljska pergamentska lista koji su pripadali jednom takvom misaliću. Tim su listovima bile presvučene korice priručne urbarijalne bilježnice za evidentiranje prihoda od imanja podložnih upravi nekog vlastelinstva. U bilježnici se podaci datiraju godine 1664—1743., a jednom je upisana god. 1803. Od lokaliteta spominju se Milštatsko jezero (See Millstatt), Tepliz (Töplitz), Babina dolina itd., dok na f. 1b ispod stupca izgleda da je naopako prema glagoljskim slovima ispisano *Millstatt*. Od onomastičkih potvrda mogla su se pročitati prezimena *Bremb, Welz, Laurinz, Droger* itd. Prema tome urbarijalna bilježnica sa pergamentskim omotom korica s glagoljskim tekstom potječe iz Koruške. Na jednom posebnom papiriću s pismom iz 19. st. napisano je *Laibach*, dakle Ljubljana, gdje je dr Vodopija našao i otkupio bilježnicu s glagoljskim fragmentom.²

Nastojat ćemo paleografskom analizom pisma, transliteracijom teksta, povijesnoliturskijskim pregledom sadržaja i slikom jezika

---

¹ P. Salmon, *Les manuscrits liturgiques latins de la Bibliothèque Vaticane* II. Studi e testi 253. Città del Vaticano 1969, XI.

² Doc. dr Ivo Vodopija poklonio ih je Staroslavenskom institutu, na čemu mu toplo zahvaljujemo.

datirati fragment i dati mu mjesto i vrijednost u kulturnom fondu hrvatskih glagolitika.

Dva pergamentska lista bila su prošivena zajedno s kartonom korica. Fragment je jako istrošen naročito na strani reza bilježnice, što se odrazilo i na njegovoj veličini. F. 1: 25,2 x 17,4 cm, a f. 2: 25,6 x 17,1 cm. Tekst je pisan u dva stupca po 21 redak. Veličina je stupca 19 x 7,3 cm. Vanjske su strane omota potamnjele pa su teško čitljive, a osim toga je fragment u desnom stupcu prvog lista i lijevom 2-og istrošen i tekstovno manjkav. Tekst je pisan u dvije veličine slova i to antifonalni (pjevani) dijelovi mise: *Introit*, *Graduale*, *Óffertorium* i *Communio* manjim slovima od 3 mm, a slova u ostalom tekstu velika su 4 mm. Slova su ugledna, poširoke, a razmak između redaka dobro je fiksiran na 5 mm. Slika glagoljskih slova fragmenta, njihova morfologija i duktus odražuju, prema paleografskim kriterijima istraživača glagoljskih spomenika,³ kraj 13. i poč. 14. stoljeća. To je period prijelaza posljednjeg stadija oble glagoljice u relativno rani ustav hrvatske ugate glagoljice. Donijet ćemo nekoliko karakterističnih prijelaznih oblika i duktusa glagoljskih slova našega fragmenta. Slovo iže *ī* (𐌶) pojavljuje se u svojoj glasovnoj vrijednosti na početku riječi kao rubricirano veliko slovo (f. 1c, 2) u ligaturi *ī + ž* (f. 2a, 5) i *p + ī + l* u naslovnim majuskulama (f. 1d, 15). Staro granato *m* (𐌶) dolazi u tročlanoj ligaturi *m + l + t* (𐌶𐌶 f. 1c, 11) u sredini rečenice, dok su ostale njegove potvrde u tipičnom uglatom obliku dvočlanih ligatura hrvatske ugate glagoljice: *m + l*, *m + č* (𐌶𐌶 f. 1b, 17, — 𐌶𐌶 f. 2b itd.). Inače se stalno upotrebljava latinsko *m* u uncijalnom obliku. U fragmentu se paralelno javlja starije, dolje dvouglasto, zatim oštrije i sasvim šiljasto *c* s karakterističnim desnim nagibom. Dakle, 𐌶, 𐌶, 𐌶 (f. 1b, 15; 2c, 12 i 1d, 3), što također karakterizira 13. i poč. 14. st. Poluglas u svom posljednjem stadiju dolazi samo jedan put i to na kraju retka da ispuni slobodan prostor (f. 1a, 21). Novi poluglas u obliku štapića sasvim je prevladao, samo se nije uvijek spustio do dna visine ostalih slova, već je ostao kraći. Njegov zamjenik, vrlo starog postanja, apostrof, ima oblik krupnije zaobljene kvake, okrenute lijevo, a stoji pri vrhu slova iznad gornjolinijske razine, što je također karakteristika kraja 13. i poč. 14. st.

³ Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I i II* dio, Zagreb 1969. i 1970.

Za ovo je razdoblje karakterističan i duktus nekih slova, naročito slova *d* i *v*. Oni su u fragmentu dobili četverouglaste vertikalne stupiće, ali njihova spojnica nije još postala sasvim horizontalna, nego je još zaobljena: , . Slovo *p* ima kraću prednju hastu . U tom vremenskom periodu slova *č* i *ě* umjesto jedinstvene linije imaju lomljen desni bok: , . *Ju* ima često kosi potez koji izlazi iz sredine vertikale: , a ne . Stari oblici slova *a*, *v*, *g*, *o* i *u* stoje kao veća rubricirana slova na početku novih odlomaka ili nove rečenice u biblijskim perikopama. Uz ova veća početna slova od 6—10 mm ima u fragmentu i lijepih inicijala različite veličine. Najveći je inicijal *B* (6,3 cm, f. 1d) na početku Pavlove poslanice Rimljanima, zatim reducirani inicijal *V* (6,2 cm, f. 1a i 4,7 cm, f. 2c). Sva veća slova ispunjena su minijem, manji inicijali crtani su udvostručenim potezima ili ispunjeni crvenom bojom. Veliki inicijal *B* (f. 1d) ukrašen je geometrijskim stepeničastim ornamentom spojivši gornju zonu u jedan prostor (u) što se s ovim inicijalom često događa. Stepeničasti motiv, koji je karakterističan za crtača u ovom ostatku kodeksa, niže se uz desnu stranu stabla reduciranog inicijala *V* (f. 1a, 2c), dok se ekstremitet u gornjem dijelu pretvara u dva koncentrična kruga sa točkom u sredini. Ovaj crtež kao da odaje glavicu kokotića koji ima na lijevoj strani kljun. Donji se dio izdužuje u trolist sa šiljastim pupovima između listova. Uz lijevu stranu inicijala izgleda kao da se vijugavo uz hastu inicijala uspinje mali zmaj dotičući se nogama stabla inicijala. Elegantno zmajevo tijelo prelazi u ornamentirani rep, trup ima mala krilašca, a glavom se otklanja od gornjeg dijela inicijala. Drugi reducirani inicijal *V* (f. 2c) ima na lijevoj strani lijepo nacrtan izdanak trolista sa šiljastim pupoljcima i okruglim srednjim listom. Završni dio inicijala prelazi u donjem dijelu u nepravilnu palmetu, a gore u polupalmetu. Stablo inicijala dekoriraju četverouglasti i okrugli prstenovi. Crvena boja je vrlo gusta pa je često narušila pravilnost temeljnih crteža inicijala. Motivi inicijala (stepeničasta dekoracija, prstenovi, listovi, palmete) imaju svojih analogija u najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu *Illirico* 4 (Ill₄) iz poč. 14. st., koji je svojom genezom i upotrebom vezan za Omišalj na Krku.

Jezik fragmenta odražuje crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije. Njegovu konservativnost karakterizira upotreba poluglasova usred riječi : *roz'ga*, *trъsbъ*, *čъstbъ*, *procъbtetъ*, *vsъkbъ*, *tbъ*, *sbъ*, *nbъ* tj. još nema refleksa *a*. Ipak je poluglas ispadao u slabom položaju:

svědčelstvueť, mnju, istinno, istinni itd. Dobro se čuva konsonantska grupa *žd*: *roždenago*; *ě* stoji na svom etimološkom mjestu: *dělatelě, obrězanie, slědě, přebivaetě, viděvě*, kao i u nastavcima: *na trěsě, v hrěst)ě s(ě)p(a)sě g(ospod)ě* itd. U manje pozicija *ě* se reflektirao u *e*: *m(i)l(o)s'tive*. Od oblika susreću se stari akuzativ sg. lične zamjenice *i*, i akuz. pl. *ni*, kao i stari particip prezenta pasiva na *-imě, -ma, -mo*: *pišemě*, koji se deklinirao kao pridjev: *pišemihě knigě* (f. 1b, 13); particip prošli: *obračě se*; od starijeg leksika dolaze: *věsv mirě, gredi, pričisti* (adnumerare), *čisti, hodataiti* itd., a posebno je zanimljiv leksem *neokroeni*, o kojem će biti govora kasnije.

TEKST FRAGMENTA »MISSALE FESTIVUM« (Mf)

Fragment Mf sadrži 8 stupaca teksta misala četiriju svetkovina koje su u srednjem vijeku bile zapovijedani blagdani. Njihovi tekstovi imaju sve misne dijelove. Svaki folij obuhvaća misne elemente dvaju blagdana koji su slijedili jedan za drugim. Na f. 1. nalazi se dio mise u čast *sv. Ivana Evandelistu* (27. XII), iza kojeg se odmah nastavlja misa na *Obrežanje Gospodinovo* (1. I). F. 2. sadrži posljednji dio mise na *Blagovještenje* (25. III), na koju se također odmah nadovezuje misa u čast *sv. Jurja* (23. IV). Kako se ove mise u nekim obrascima razlikuju od latinskih i hrvatskoglagoljskih misala 14—15. st., donosimo transliteraciju njihova teksta. Kod latiničke transliteracije služimo se znakovima koji su usvojeni u izdanjima Staroslavenskog instituta: glag. $\text{Ѣ} = \text{ě}$, $\text{Ѧ} = \text{j}$, $\text{Ѣ} = \text{š'}$ ili č , $\text{Ѧ} = \text{ju}$; nadredna slova spuštamo u red. Kraćene riječi razrješujemo između oblika zagrada ( ). Oštećeni i manjkavi tekst nastojali smo rekonstruirati prema glagoljskim (naročito prema Illirico 4) ili latinskim tekstovima (zagrebačke Metropolitanske knjižnice) u uglatim zagradama [ ]. Tekst je čitan iz originala pa su mnoga slova bila čitljivija pod različitim osvjetljenjima. Prema tome u transliteraciji ima više pročitana teksta nego što se to vidi iz fotografija. Iznad transliteriranog teksta dodali smo latinske naslove blagdana, a ispod teksta kratka objašnjenja: odakle je tekst uzet, tj. naslov, glava i redak svetopisamskih mjesta; ispisani su lat. predlošci koji ne dolaze u prijevodima glag. misala, odnosno upozorenja da dotični tekst nemaju ni lat. ni glag. misali.

⟨S. Ioannis Apostoli et Evangelistae (27. XII)⟩

1a

V(ь o)n(o) vr(ě)me. (1) g(lago)la i(su)sъ petr u gredi p[o mn]ě. Obr	1
ać' se petr'. vidě u č(e)n(i)ka togo egože ljubla[še] i(su)sъ gre	5
duća v slědъ iž e vzleža na večeri na pr[se]h' eg[o. i re]če g(ospod)i kto estъ prědadei te.	
Sego že v[i]děvъ petr' r[e]če kъ i(su)su. G(ospod)i a sъ čt[o.] Gla(gola) emu i(su)sъ. tako ego hoću da tъ prěbivae tъ dondeže pridu. č	10
to est' tebě ti po mně gredi. Izide že sl(o)vo sie v bratiju êko uč(e)n(i)kъ tъ ne umret' i ne r(e)če [isu]sъ êko ne umr etъ nъ tako ego hoću da tъ prěbivaetъ	15 20

---

(1) Ioan. 21, 19—25. Svi ostali hrvatskoglagoljski misali imaju 21, 19—24. Jedino fragmenat misala iz Rijeke iz 13/14. st. ima isti broj versova kao i naš fragmenat. Cf. Vj. Štefanić, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I dio. Zagreb, 1969., 58—59; II dio. Zagreb, 1970, sl. 8.

1b

dondeže pri[du čto] est' tebě. S[a] estъ [u] č(e)n(i)k' tъ. iže svědět elstvuet' o sihъ i na pisa siê i vēm' êko is tinno est' svědēte	1 5 9
---	-------------

lstvo ego (1). Sutъ že i[n] a mnoga êže stvori i(su)sъ. êže ašće po edino mu pisana bila bi n	10
i samomu mnju vsemu mi[r]u v[ъm]ěstiti pi š[emi]h' knjig. Pěs(nъ). (2) Prav(ъ)dnikъ êko pinik' pr osvѣtetъ. êko kedr' l	15
ivanski umnožit se. < Nadъ prinosi. > Primi m(o)l(imъ) te g(ospod)i da ri eže teb[ě] v čъst[ъ] b(la)ž(e)n(a)go [iva]na ap(osto)la i ev(an)j(e)lista tv[oe]go prinosim' eg[ože mi] pom[očíju]	20

(1) Slijedeći vers nemaju glag. misali osim riječkog fragmenta 15 JAZU.
(2) Ps. 91, 13.

1c

[urъvaemъ izba]vi[ti] se. Pěs(nъ). Īzide v b[ra] tiju êko uč(e)n(i)k' [tъ ne um] ret' nъ ta[ko ego hoću] da tъ prěbivaet' do	1 5
ndeže [prid]u. Po br(ašъnъci). (1) B(ož)e iže usti b(la)ž(e)n(a)go i v[an]a ap(osto)la i evanj[eli] st[a] tvoego sl(o)v(e)se tvoeg[o] nam' taina[ê] otkril' esi podai m(o)l(imъ) t e. da êže onъ našimъ ušesem' obilno sv[i] še d[ě]lo sl(a)[vъ]nago na kazaniê razumom' [p]r iêli bihom'. ¶	10 15

ENVARA PRVI D(Ь)NЬ. OBRĚ

ZANI[E] H[RЬSTO]VO. Pěs(нъ). (2)

I[s]p[л̣nivъ] se [os]m' d(ь)ni

obrě[z]aše otroče i na

20

rěše [emu i]me i(su)sъ nare

---

(1) Postcommunio se razlikuje od ostalih glagoljskih misala pa i od spomenutog riječkog fragmenta br. 15 JAZU. (2) Luc. 2, 21. Dio mise na Obrezanje Kristovo koji donosi naš fragmenat sasvim se razlikuje od iste mise za taj blagdan u ostalim glagoljskim pa i latinskim misalima.

1d

[čenoē otъ anjela] přě[žde]

1

[než]e [za]čet' se v[ъ] črě

vě. **S(ti)h(ь).** G(ospod)ъ v(ь)c(ěsa)ri se v lě

[potu o]blěče. obl[ě

č]e se g(ospod)ъ v s[ilu i pr]

5

ě[poěsa] se. (1) Sl(a)v(a). **Or(a)c(iě).**

B(ož)e iže nam' rož[de]na

go s(ь)pasitela d(ь)нъ

osmi č(ь)stiti podaeši

s[tvori ni molimъ te] v ne

10

[go] vě[čъno]mъ b(o)ž(ь)s[t]v

ě [utvrditi se] ego[že]

esm' tē[lesnimъ i]skup[л

eni]emъ paki obraz(o)vani. (2)

Č(ь)te(nie) epī(sto)l(i)e b(la)ž(ena)go p(a)vla

ap(osto)la K rimlanomъ. (3)

15

Br(a)tiě ne bu[děmъ] ne

okroeni s[rъdъci] iže

d(u)homъ [gospod]u rabota

emъ i slavimъ se v

20

h(rъst)ě s(ь)p(a)sě g(ospod)ě n(a)š(e)mъ

---

(1) Ps. 92, 1. (2) Oracija rekonstruirana prema Gelazijevu sakramentaru koja glasi: Deus qui bonis (!) nati saluatoris diem celebrare octauum fac nos quae-sumus euis perpetua diuinitate muniri cuius sumus carnali commertio reparati. (3) Epistola je možda kontaminacija Pavlove poslanice Rom. 2, 29: circumcisio cordis in spiritu... sa Acta apostolorum 7, 51, a nastavlja se sa Phil. 3, 3, qui spiritu servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu, et...

⟨In Annuntiatione beatæ Mariæ Virginis (25. III)⟩

2a

[isprovědaemъ sьrasite]l[n i]mъ vskr'senim'	1
[kъ] věčnimъ rados tem' da utegnemъ	
[p]riti. Īže s t[ob]oju.	5
Pěs(nь). Se d(ě)va v[ъ] č[re [vě] počnetъ i poro ditъ s(i)nъ i nareče [tъ] ime emu emma [nuelъ]. (1) Ro br(ašъnъci).	10
[Mi]lostъ tvoju [mo]limъ te g(ospod)i vъ umi [naše] vlěi. [da i]že [an]ĵelu d(ě)vě m(a)rii [blagověš'ujuću hrъsta] s(i)na tvoego [vplъčenie roz]n[ahomъ] [mukoju i] križemъ [ego kъ vskrъš]eniê sl(a)vě [prive]li se bihomъ.	15
[CNA DĚNĚ SVETA]GO	20

(1) Is. 7, 14.

⟨S. Georgii martyris (23. IV)⟩

2b

[ĴEORĴIĚ MUČENIKA]. P[ěsnъ] P[okrii] me b(ož)e ot [sъnma] zlobivihъ. Al(elu)ê ot množ(ъ)s[tva] d[ě]la ju(či)hъ nepravdu. (1) A(lelu)ê. 2.	1
S[ti]h(ъ). Usliši [bože] m(o)l(i)t(a)vъ moju egda m(o)lju se k te bě ot straha vraži ê izmi d(u)šu nnoju. (2) Or(a)c(iê).	5

B(ož)e iže ni b(la)ž(e)n(a)go [jeor]	10
jiê m(u)č(eni)ka tvoe[go]	
utežani i hod	
ataistvom' vese	
liši podai m(i)l(o)s'	
tive. da iže ego	15
dobroděēni prosi	
mъ darom' tvo[ee] m(i)l(o)	
sti naslědova	
li b[ihomъ. Gospodemъ]. Č(ъ)te(nie).	
Pra[vъdъnikъ] s[grъdъ]ce svo(e). (3)	20
Iš'ei 1 m[u]č[enika]. Pěs(nъ).	

(1) Ps. 63, 3. (2) Ps. 63, 2. (3) Sir. 39, 6—13.

2c

S[lavoju] i čъ[st]iju v[ě]	1
nčalъ i esi g[ospodi] p[o]st	
avilъ [i] esi nadъ dě	
li ruku tvoeju. Al[eluê]. 2. (1)	
Prěslavni m(u)če(ni)če h(гъsto)vъ	5
ĵ(eo)rjiê m(o)l(i)tvi primi r	
abъ i rabin' tvoih' al(eluê).	
N(a)s(lědovanie) s(ve)t(a)go e(van)ĵ(eli)ê. Ot iv(a)na. (2)	
V (ъ o)n(o) vr(ě)me reče i(su)sъ u	
č(e)n(i)k(o)m' svoim'. Az'	10
esm' trъsъ istinni	
i o(т)съ moi dělate	
l' estъ. Vsъku roz	
gu ne tvorećuju pl	
oda o mně izmete	15
t' i vsъku tvorec	
uju plodъ otrěbl[a	
e]tъ. da plod' boli	
[tvor]itъ. Juže vi či	
[s]ti este za slo	20
vo eže g(lago)lah' vam'	

(1) Ps. 8, 6—7. (2) Ioan. 15, 1—7.

[B]u[děte] vь [mně i a]	1
z' vь vasь. Ěko[že]	
roz'ga ne može[tь p]	
loda tvoriti [o se]	
bě. aš'e ne bude[tь n]	5
a trьsě tako i v[i a]	
š'e vь mně ne přě[bud]	
ete. ne možete [plo]	
da tvoriti. A[zь e]	
sm' trьsь a vi r[ozьgi]	10
iže přěbiv[aetь vь]	
mně i az' v nem[ь tь]	
stvorit' plo[dь m]	
nogь. ěko bez[ь mene ne]	
možete tvo[riti ni]	15
česože. Aš'e [kto vь]	
mně ne přě[budetь vьnь i]	
zvr'žet[ь se.]	
Ěkože roz[ьgi i osьh]	
nut' i sberu[tь e i]	20
v[ь ogьnь vьvrgutь e]	

POVIJESNOLITURGIJSKA ANALIZA SADRŽAJA

1. Misa u čast sv. Ivana Evanđelista (27. XII)

Ova se misa ubraja među najstarije mise božićnoga ciklusa, uz koju su se u prva kršćanska vremena nalazile mise i ostalih najbližih Kristovih suradnika: sv. Jakova, Ivanova brata, i sv. Petra i Pavla. U našem fragmentu Mf početak Ivanove mise manjka pa f. 1a počinje njegovim evanđeljem Ioan. 21, 19—25. Ostali glag. misali imaju jedan vers manje, dakle 21, 19—24. Jedino glagoljski fragment misala iz Rijeke iz kraja 13. ili poč. 14. st. ima jednaki broj redaka kao Mf.⁴ Evanđelje opisuje scenu, gdje Krist poslije posljednje večere povjerava Petru posljednje odredbe, a sv. Ivan ne sudjeluje u razgovoru i stoji podalje. Petar znatiželjno pita Krista što će biti s Ivanom, na što Krist odgovara da je važno ispuniti naloženi zada-

⁴ Vj. Štefanić, op. c. II, Tab. 8.

tak i svoje dužnosti bez obzira na druge. Antifona na *Offertorium*, koja se nekad pjevala uz donošenje darova na oltar, izražava subjektivni osjećaj udivljenja nad veličinom pravednika uspoređujući sv. Ivana s rascvjetanom palmom i snažnim cedrom koji kruni vrhove Libanona (Ps. 91, 13). *Secreta*, zajednička molitva kršćanske zajednice, upravljena je direktno Bogu da primi donesene darove (prema starom kršćanskom običaju: kruh, vino, vosak, lan, ulje itd.) o svetkovini sv. Ivana, u kojega vjernici stavljaju sve svoju pouzdanje. *Communio* (Ioan. 21, 23) sadrži odlomak psalma ili odabranog odlomka iz evanđelja dana, naročito kod velikih svetkovina,⁵ kad su se redali svi prisutni vjernici na sv. Pričest. Odabrani evanđeoski tekst u Mf odražuje mišljenje prvih kršćana da ljubljani Kristov učenik neće umrijeti, što se danas tumači eshatološki.⁶ *Postcommunio* stoji tekstovno osamljen u Mf. Ne odgovara sadržaju najstarije takve molitve u Gelazijevu sakramentaru⁷ ni u latinskim misalima zagrebačke Metropolitanske knjižnice (MR 13, 70, 89, 133, 166, 168 i štampani iz 1511. god.), a razlikuju se od popričesne oracije u glagoljskim misalima, pa i od molitve spomenutog fragmenta 15 Arhiva JAZU.⁸ Njena kompozicija nije jezgrovita, jasna i kratka poput oracija starih rimskih sakramentara i misala, a sadržaj ne izražava uobičajenu direktnu zahvalu za sv. Pričest. Prvi dio molitve aludira na svetopisamski tekst (perikopu) iz Knjige mudrosti (Sir. 15, 1—6) u Ivanovoj misi, naročito na vers 5 koji je uzet i kao antifona Introita i na početku mise: *In medio ecclesiae aperuit os ejus: et implevit eum Dominus spiritu sapientiae, et intellectus*. Drugi dio molitve koji čezne za prihvaćanjem Ivanova propovijedanja Kristove nauke (*nakazanie*, disciplina) kao da je inspirirana na ps. 118, 66, koji se recitirao na blagdane i nedjelje u malim časovima: *Blagosti i nakazaniju i razumu tvoemu nauči me êko zapovêdemъ tvoimъ vêru êhrъ*.⁹ (Bonitatem et disciplinam et scientiam doce me quia mandatis tuis credidi Vg.). Prema tome bi *Postcommunio* Mf bio sinteza glavne misli iz Sir. 15, 5 i ps. 118, 66.

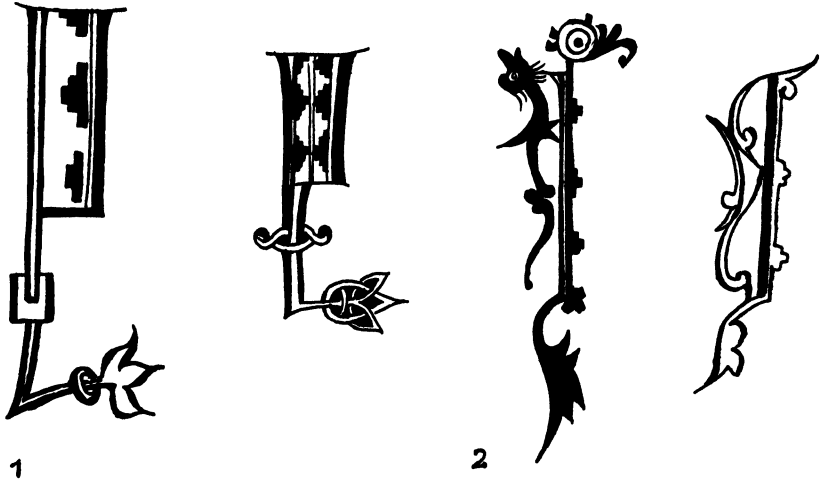
⁵ M. Righetti, *Storia liturgica* III. Ed. 3. Milano 1966, 523.

⁶ A. I. Schuster, *Liber Sacramentorum* II. Torino-Roma 1933, 176.

⁷ J. P. Migne, *Patrologia Latina* 74, 1059: *Beati Evangelistae Joannis nos Domine, quaesumus, merita prosequantur et tuam nobis indulgentiam semper implorent.*

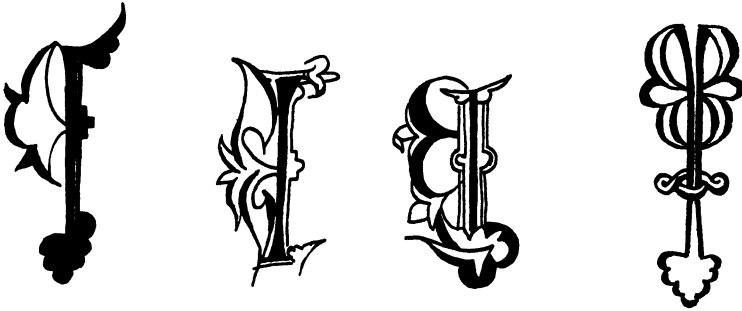
⁸ Ona u najstarijem glag. misalu Illirico 4 i u Fragmentu 15 JAZU glasi: *Nasitivše se piće i pitiê n(e)b(e)skago g(ospod)i b(ož)e naš' priležno te molim'. da v negože vspominanie priêhom' ego m(o)l(i)tvami da zašçitim se.*

⁹ J. Vajs, *Psalterium Palaeoslovenicum croatico-glagoliticum*. Prag 1916.

1

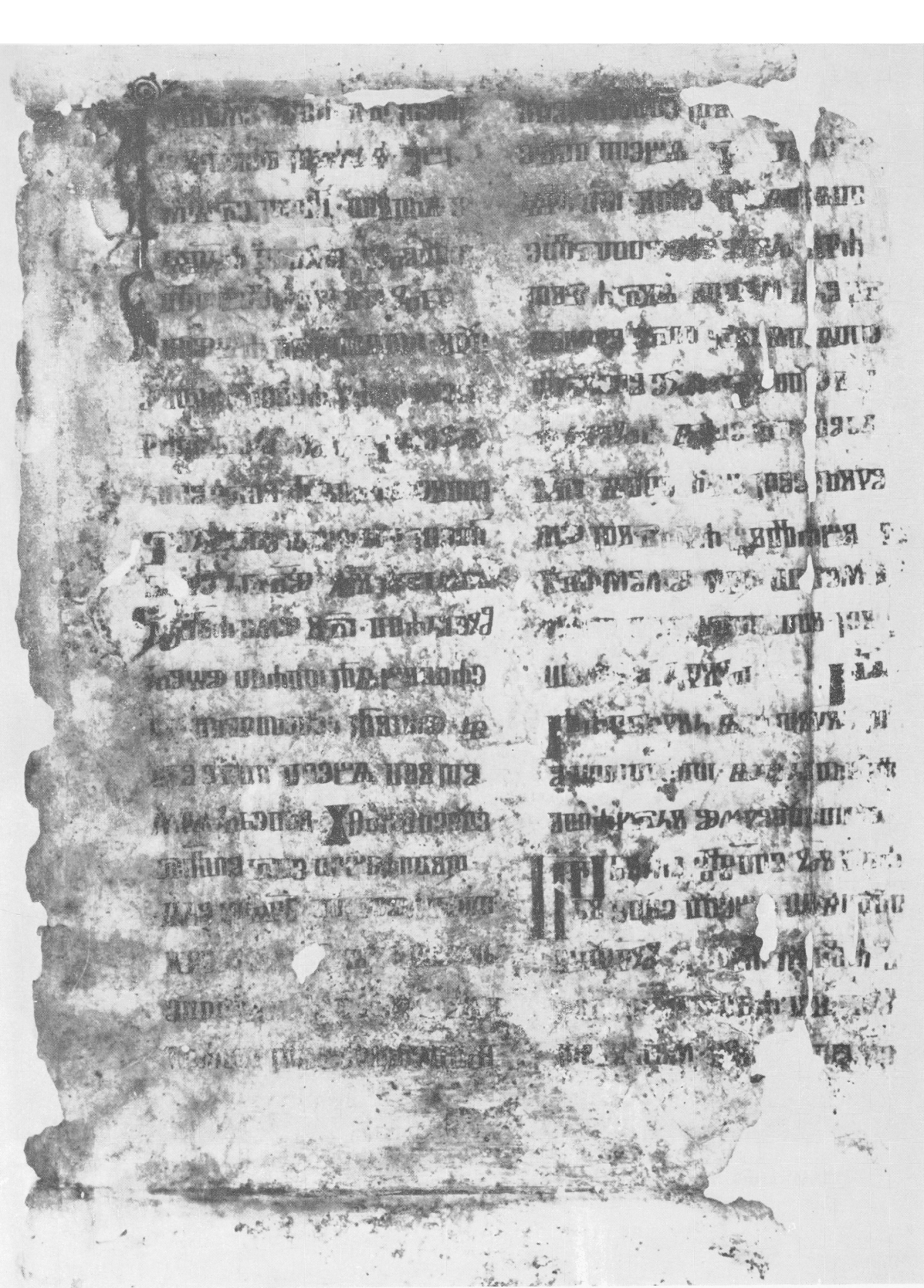
2

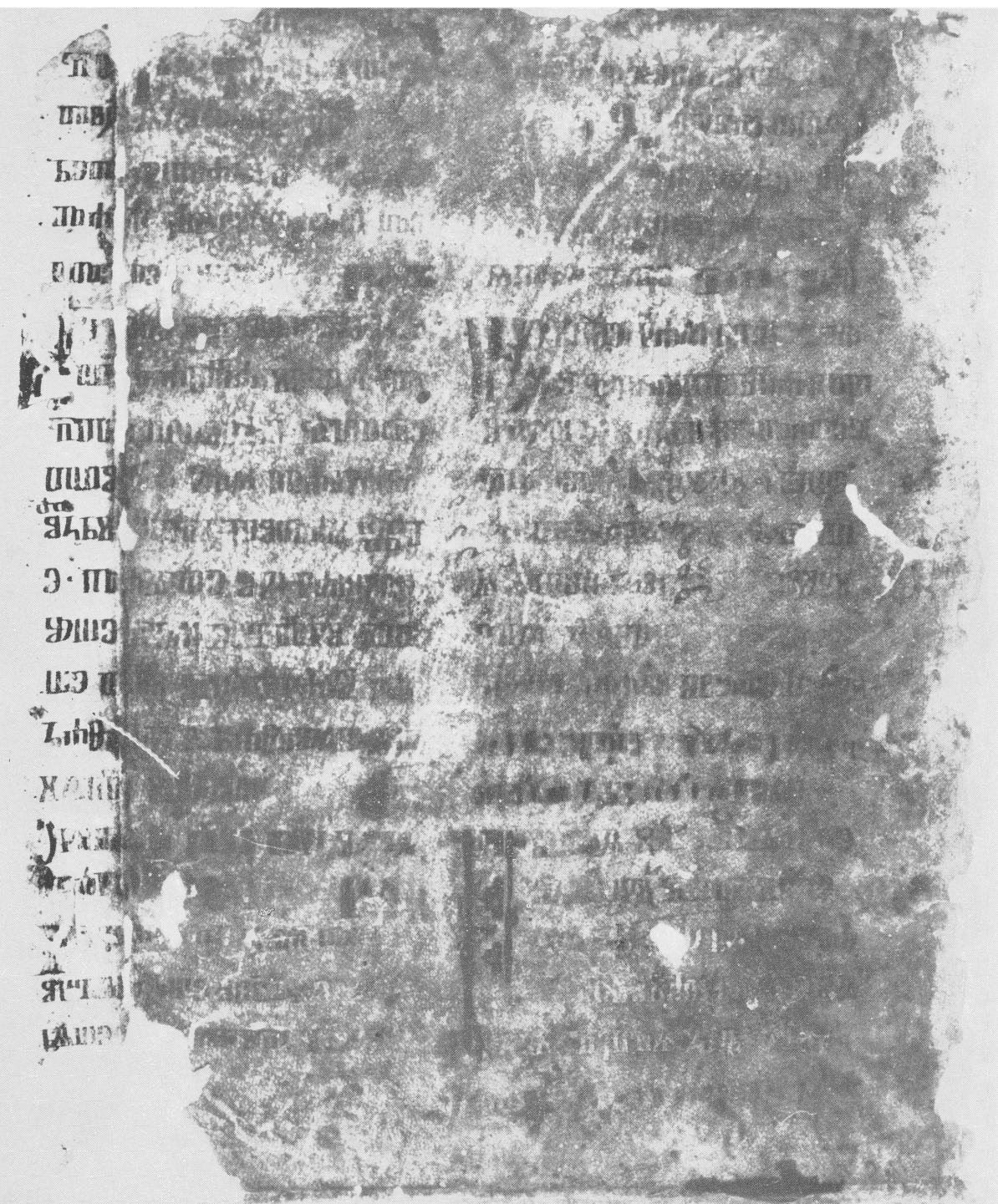
3

Tab. I: Inicijali fragmenta »Missale festivum« i njihove analogije u najstarijem glag. misalu Illirico 4 iz poč. 14. st. 1. Inicijal B u Mf, f. 1d — u Ill₄ f. 156c; 2. Reducirani inicijal V u Mf, f. 1a — u Ill₄ f. 102d; 3. Reducirani inicijal V u Mf, f. 2c — i različite njegove analogije u Ill₄ ff. 120c, 203b, 135c.

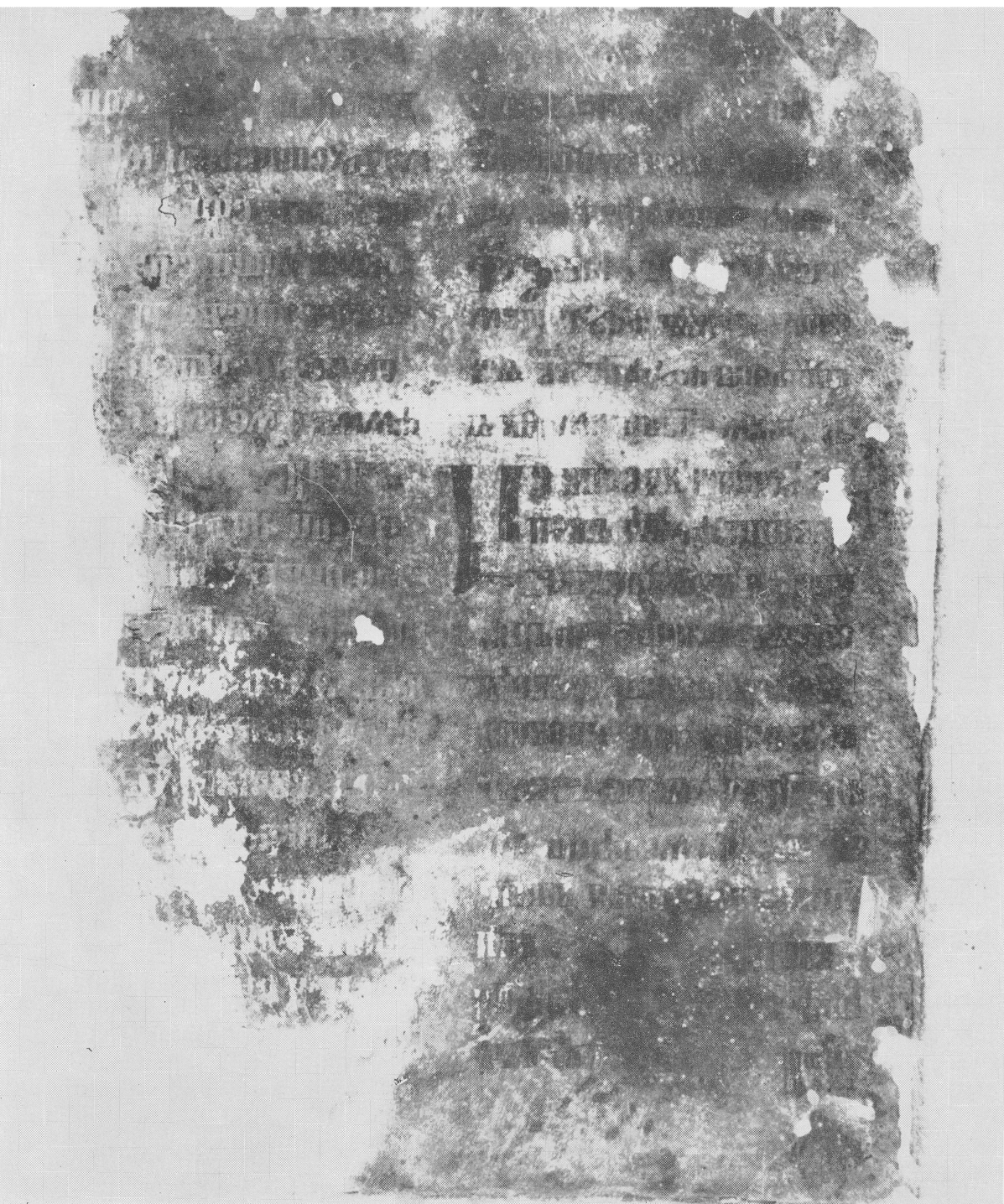

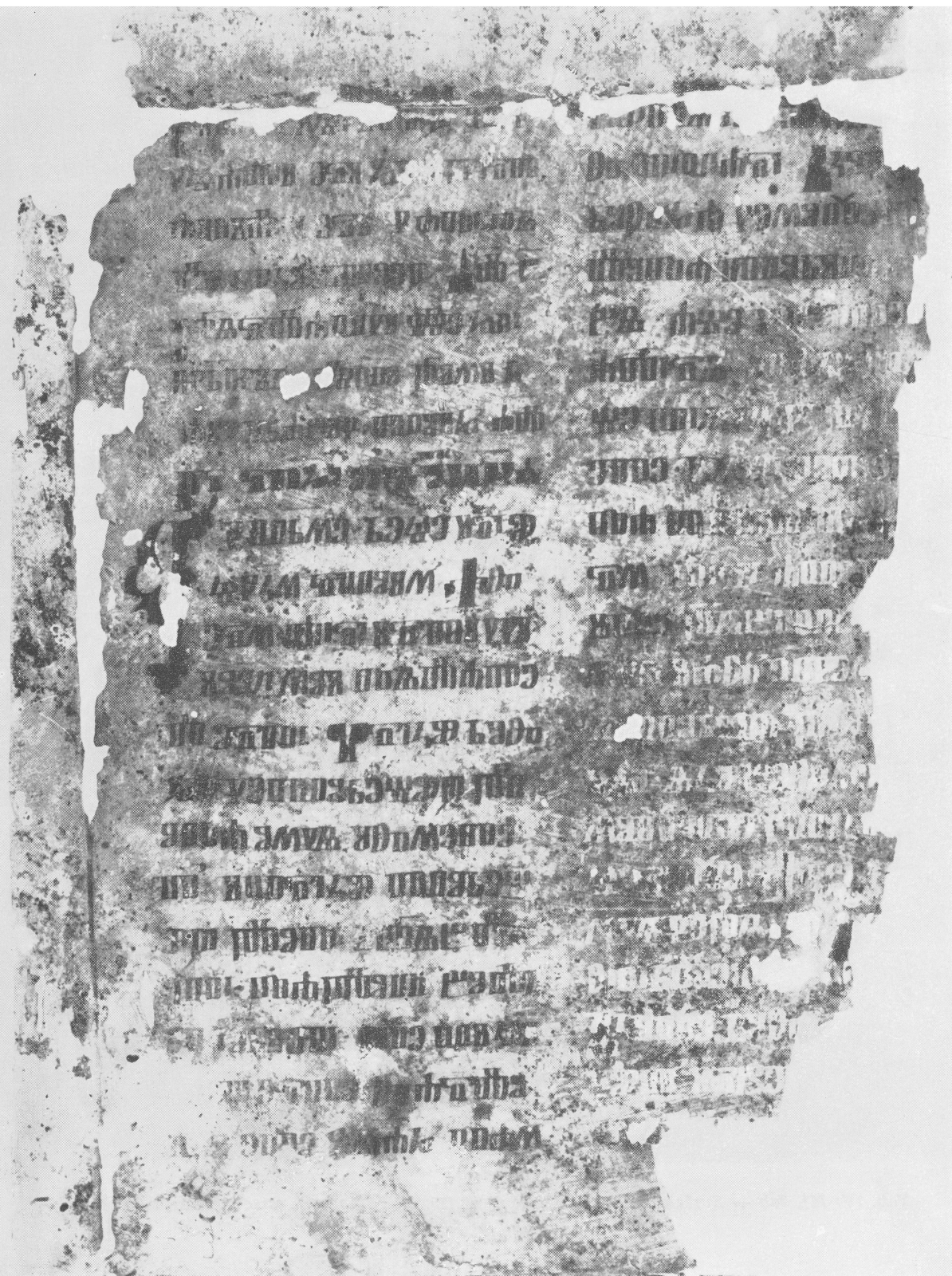
Tab. II: Mf, f. 1ab — Misa sv. Ivana Evangelista (27. XII).

Tab. III: Mf, f. 1cd — Misa na Obrezanje Kristovo (1.I).

Tab. IV: Mf, 2ab — Svršetak mise na Blagovijest (25. III). i početak mise sv. Jurja (23. IV).

Tab. V: Mf, f. 2cd — Misa sv. Jurja (nastavak).

2. Obrezanje Kristovo (1. I)

Ovaj blagdan ima svoj naslov na f. 1c: *Envara prvi d(ε)nb. obrēzani[e] h[r̄bsto]vo*. Kako je ova misa vrlo zanimljiva po svom sastavu, nastojat ćemo je detaljnije osvijetliti.

Prema istraživačima starih liturgijskih kodeksa,¹⁰ slavilo se na 1. januara više svetkovina s različitim misama: Osmina Božića (Octava Natalis Domini) s misom »Puer natus est nobis«, Obrezanje Gospodinovo (Circumcisio bez incipita mise), proslava Marije-Bogorodice s misom »Vultum tuum« i misa za uništenje idolopoklonstva (ad prohibendum ab idolis), koja se ubraja među najstarije mise toga dana. Naime, prvi su kršćani teško kidali u samom Rimu kao i u čitavom rimskom carstvu s ustaljenim poganskim običajima na kalendae, tj. u prvi dan svakog mjeseca, a naročito na dan 1. januara, koji je bio posvećen poganskim saturnalijama u čast boga Janusa, za kojeg su držali da otvara godinu i predsjedava novoj godini. Prvi je januara bila najpopularnija svetkovina u Rimu, kad su Rimljani izmjenjivali bogate darove. Na prekomjerne, a često i razvratne zabave toga dana čule su se sa svih strana rimskog carstva tužbe crkvenih propovjednika (Tertulijan, sv. Augustin i ostali), a koncili su mjesnih crkava (Tours god. 567., Auxerre god. 578. ili 584) energično nastupali protiv sudjelovanja kršćana na tim poganskim zabavama.¹¹

Prema liturgijskom redosljedju događaja na 1. januara pada osmina Kristova rođenja, pa liturgijske knjige — kao Gelazijev sakramentar — donose na prvom mjestu oracije za božićnu osminu, gdje se ističe karakter Rođenja: »Deus, qui bonis (!) nati saluatoris diem celebrare concedis octauum . . . , dok se obrezanje spominje samo u tekstu Lukina evanđelja 2, 21: »Postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer . . .« Kako ova svetkovina nije mogla izbrisati snažne atrakcije i uspomene na svečanosti 1. januara, to im se trebalo suprotstaviti snažnijim liturgijskim sastavom *ad prohibendum ab idolis*, tj. misom i specijalnim oficijem koji se susreću u liturgijskim kodeksima od 4—7. st. i imaju karakter ekspijacije.

S druge strane tekst koncila u Toursu, koji aludira na poganske saturnalijske, spominje svetkovinu i misu obrezanja koja odrazuje

---

¹⁰ M. Righetti, *Storia liturgica* II. Ed. 3. Milano 1969, 93—99 i ondje navedenu literaturu.

¹¹ F. Cabrol, *Circumcision*. Dictionnaire d'archéologie et de liturgie chrétienne (DiAL) III/2, col. 1717—1728.

protest protiv poganskih obreda i igara. Sama misa nije označena kao neka novost, već ustaljena praksa. Od 7. st. galikanski sakramentari, lekcionari, martirologiji i kalendari gotovo uvijek registri-
raju blagdan Obrezanja.¹² Tragovi te mise nalaze se i u sjevernoj Italiji, u Španiji i kod Kelta. Lekcionar Viktora iz Capue iz god. 546. prvi registrira naslov »De Circumcisione Domini« sa perikopom Pavlove poslanice Rom. 15, 4—14, a i najstariji montekasinski kalendari (8—9. st.) donose tu svetkovinu.¹³

Stari rimski kodeksi nisu poznavali mise koja bi imala čisti karakter obrezanja. Misal Rimskoga dvora franjevačke redakcije iz 13. st. asimilirao je u misne obrasce na 1. januara tri svetkovine: oktavu Božića, sjećanje na Marijinu ulogu majke (Oratio) i aludiranje na najstariju pokorničku misu za uništenje poganstva (Secreta i Post-communio) a za postaju (statio) zadržao je baziliku S. Maria in Trastevere. Svi hrvatskoglagoljski misali imaju obično u kalendaru označeno za 1. januar: *obrězanie hr̄stovo*, a misu imaju pod naslovom: *Oktaba roistva hr̄stova* s tekstom latinskih misala Rimske kurije.

Glagoljski fragment Mf ima određen jedini predmet svetkovanja: *obrězanie hr̄stovo* f. 1c. To pokazuje sam naslov blagdana, zatim Introitus, čiji je antifonalni dio sastavljen od Lukina evanđelja 2, 21, koje je jedino bilo zajedničko svim trim misama od najstarijih vremena. Stih (versus) Introita »Dominus regnavit, decorem indutus est...« (ps. 92, 1) uzet je iz stiha Introita druge mise na Božić i ne slaže se sa stihom ostalih glagoljskih misala, koji imaju ps. 97, 1 »Cantate Domino canticum novum...« Oracija, f. 1d, za blagdan Obrezanja u fragmentu Mf uzeta je iz stare mise na božićnu oktavu: *B(ož)e iže nam' rož[dena]go s(̄)pasitela d(̄)nb osmi č[̄]sti]ti podaeši... Ostali glag. misali imaju oraciju stare mise u čast Marije-Bogorodice: »Deus, qui salutis aeternae, beatae Mariae virginitate foecunda, humano generi praemia praestitisti... koja se do danas očuvala u misi na prvi januara.*

Najzanimljivije je čitanje poslanice u fragmentu Mf, koje, nažalost, nije čitavo, a rukopis je istrošen i teško čitljiv. Jedino je pouzdano čitanje naslova Pavlove poslanice Rimljanima, f. 1d: *Č(̄)te(nie) ep̄i(sto)lie b(la)ž(ena)go p(a)vla ap(ostol)la K rimlanom̄.* kao i riječ *neokroeni* (neobrězani, incircumcisi). Premda je pridjev u negativnom obliku, ipak Pavlova poslanica aludira na liturgijsku jezgru blag-

¹² F. Cabrol, *DIAL* III/2, col. 1717—1718.

¹³ E. A. Loew, *Die ältesten Kalendarien aus Monte Cassino*. München 1908.

dana obrezanja. Različita mjesta iz Pavlove poslanice Rimljanima registriraju vrlo stari lat. lekcionari: *Lekcionar iz Caupe* (iz 546. god.), iz Fulde (9. st.)¹⁴ imaju perikopu Rom. 8—14; lekcionar benediktinske opatije *Corbie* (8. st.) ima Rom. 3, 15—26; o obrezanju u doslovnom i metaforičkom značenju govore slijedeća mjesta iz poslanice Rimljanima: Rom. 2, 25—29; 3, 30; 4, 9—12. Prva dva retka Mf, ako smo dobro čitanjem rekonstruirali, mogli bismo povezati s metaforičkim značenjem izraženim u Rom. 2, 29: »vera enim circumcisio est cordis in spiritu«, koje traži duhovno, unutarnje obrezanje srca,¹⁵ ali u kontekstu Djela apostolskih 7, 51: *Ottuživye i neobržani sr(ъ)d(ъ)ci . . .* « *Ἐκκληροτάχῃλοι καὶ ἀπερίτμετοι καρδίαις*; »Dura cervice, et incircumcisis cordibus . . . Vg. Prema tome *neobržani sr(ъ)d(ъ)ci* u Grškovićevu Apostolu (Fr. JAZU 2 iz 12. st.) i *neokroeni sr(ъdъ)ci* u Mf imaju značenje tvrda, nevjerna i gluha srca.¹⁶ Prema tome bi prva dva retka Mf bila kontaminacija poslanice Rom. 2, 29 i Act. 7, 51 pa smo tekst pokušali pročitati ovako: *Bratiě. ne bu[děmъ] neokroeni sr[ъdъ]ci*, dok ostala tri retka izgleda da odgovaraju Pavlovoj poslanici Filipljanima (Phil. 3, 3): »qui spiritu servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu . . .« *iže d(u)homъ g[ospod]u rabotaemъ i slavimъ se v h(rъst)ě s(ъ)p(a)sě g(ospod)ě n(a)š(e)mъ*. Perikopu Filipljanima 3, 1—8 ima na blagdan Obrezanja bergamski ambrozijanski sakramentar iz 9. st.¹⁷ i lekcionar misala iz Bobbija iz 8. st.¹⁸

Krist je zapravo ukinuo obrezanje, ali se sâm podvrgao tom Mojsijevu purifikatornom obredu, jer on je bio slika kasnijeg krštenja. Krist je tom prilikom pokazao da je jednak ljudima, da ima po Mariji — majci konkretnu ljudsku narav. Preko te čovječje naravi Krist se uključio u jedan narod, rasu, pleme i postao član povijesno-religiozne zajednice jednog naroda. Svojim čovještvo pokazao se solidaran s ljudima, a njegovo otkupljenje pribavilo mu je mnoštvo braće.¹⁹ Teološki obrezanje i neobrezanje za Krista nema vrijednosti, ako se ne obdržavaju zapovijedi Božje (Rom. 2, 25—29). Sv. Pavao ne daje nikakve vrijednosti tjelesnom već duhovnom obrezanju (Phil. 3, 3).²⁰ Prema tome je metaforičko, duhovno obrezanje, bila osnovna ideja liturgijske komeemoracije Kristova obrezanja u najstarijim galikanskim kodeksima.

¹⁴ H. Leclercq, *Lectionnaire*. DiAL VIII/2, col. 2270—2306.

¹⁵ X. Léon-Dufour, *Rječnik biblijske teologije*. Zagreb 1969, col. 738

¹⁶ A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Ed. Brepols S. A. Turnhout, Belgique 1954.

¹⁷ M. Righetti, op. c. II, 529.

¹⁸ Za posljednja dva podatka zahvaljujem prof. dru M. Tadinu.

¹⁹ M. Righetti, op. c. II, 95.

²⁰ *Dictionnaire de Théologie catholique* II/2, col. 2522.

Legenda aurea²¹ donosi također metaforičko značenje obrezanja prema tumačenju sv. Bernarda koji naglašava figurativno obrezanje, tj. vanjsko (način života, rada, govora) i unutarnje (znanje, misli, nakanе). Prema sv. Pavlu Rom. 2, 29: ono je Židov koji je iznutra, i obrezanje srca duhom, a ne slovima, to je obrezanje. Duhovno obrezanje sv. Pavao naglašava i Filipljanima (Phil. 3, 3): Jer mi smo obrezanje koji duhom Bogu služimo i hvalimo se Kristom Isusom, a ne uzdamo se u tijelo.

Legenda aurea čuva i tradiciju po kojoj bi se također mogao postanak toga blagdana staviti u Galiju. Naime, ona donosi legendu prema kojoj je anđeo donio relikv Kristova obrezanja Karlu Velikom koji ga je s poštovanjem postavio u crkvu sv. Marije svoga glavnog grada Aix-la-Chapelle. Zato je francuski liturgista Duchesne smatrao da je svetkovina Obrezanja galikanskog podrijetla.²²

Prema eksplikaciji Pavlova misterija obrezanja, prema teolozima u biblicistima²³ naša bi se rekonstrukcija teksta mogla staviti pod autorstvo sv. Pavla. Naime, kod hrvatskologoljskih tekstova često se susreću krivi naslovi njegovih poslanica, opažaju se interpolacije kojeg mjesta iz ostalih Pavlovih epistola, kao i kontaminacije drugih biblijskih tekstova, u našem slučaju iz Acta 7, 51.

3. Navještenje Marijino (25. III)

Nije sigurno da su naša dva folija sačinjavala dvolist, jer su kao omot koricama bili odvojeni. Prvi stupac, f. 2a, donosi završetak mise vrlo starog blagdana Navještenja Marijina: posljednji dio molitve »Secreta« tj. oracije nad donesenim darovima. Ipak ona ne spominje darove nego traži za uzdarje vjeru u Onoga koji je začet od Djevice. Antifona za Communio uzeta je iz Izaije 7, 14, kojom prorok naviješta novu mesijansku eru. Naime, privilegirani su proroci ostali kratko vrijeme uz izraelski narod, a Mesija će ostati trajno među otkupljenima i posvećenim čovječanstvom. To nagoviješta Izaijev novi naslov za Mesiju: Emanuel, tj. Bog s nama. Postcommunio, kao ni dio Secreta i Communio, ne pokazuju tekstovne ni jezične razlike prema najstarijem hrvatskologlag. misalu Illirico 4 kao ni u odnosu na te elemente u ostalim glag. misalima.

---

²¹ J. de Voragine, *La Légende dorée* I. Paris 1967, 109.

²² J. de Voragine, op. c. 112; L. Duchesne, *Les origines du culte chrétien*. Paris 1920, 290.

²³ *Lexicon Biblicum* I, Paris 1905, col. 942.

4. Blagdan sv. Jurja (23. IV)

Posljednji redak stupca f. 2a manjka. Jedino se vidi majuskulno *go* od naslova koji je tu bio napisan, a vjerojatno je glasio: *Na dьnъ sve-tago*, a u prvom retku stupca 2b, koji je također istrošen, vide se donji dijelovi slova koja su ispunjena crvenilom, a mogu se prema ostalom tekstu rekonstruirati kao nastavak početog naslova: *Jeorjiê mučenika. Pěsnъ*. U hrvatskoglagoljskim misalima sv. Juraj nema vlastite mise, nego se donose ostali misni elementi iz Commune jednoga mučenika u misi za mučenika kojega blagdan pada između Uskrsa i Duhova, ili se samo upućuje na tu misu. U fragmentu Mf sv. Juraj ima ispisanu čitavu misu, koja se podudara u Introitu, oraciji i evanđelju s analognim dijelovima u ostalim glag. misalima. Kao čitanje svi glag. misali donose početak iz Knjige mudrosti (Sap. 5, 1—5): »Stabunt justi« — *Stanut' pr(a)v(ь)d(ь)ni*, dok Mf ima incipit: *Prav[ьdъnikъ] sr[ьdъ]ce svoe*, tj. »Justi cor suum...« Sir. 36, 6—13 i upućuje na Commune jednoga mučenika. Ostali glag. misali imaju ovu perikopu za misu jednoga mučenika biskupa ili pape. Antifona za Graduale uzeta je kod svih glag. misala iz ps. 8, 6, a za versus (stihъ) ps. 20, 4. Fragment Mf donosi ps. 8, 6—7, koji ostali glag. misali predlažu na izbor u Commune jednog mučenika ne biskupa. Dodatni je versus slobodna kompozicija koja veliča slavu, mučeništvo i moć zagovora sv. Jurja. U njoj vjernici slijevaju svoje potrebe u molitvu: *Prěslavni m(u)če(ni)če h(rъsto)vbъ j(eo)rjiê m(o)l(i)tvi primi rabъ i rabin' tvoih'*. Ovakav slobodni sastav ima još danas misa popularnog sv. Martina, a franjevačka redakcija Rimskog misala kreirala je veličanje svojih, franjevačkih svetaca: sv. Franje i sv. Antuna. Svi se misali slažu u perikopi evanđelja Ioan. 15, 1—7, u kojoj se Krist uspoređuje s lozom, a njegov otac s vinogradarom, f. 2cd. Mnogi povezuju etimologiju imena sv. Jurja — *γεωργός* — s vinogradarom u evanđelju, koje se od 8. st. čitalo u četvrtak iza pepelnice u postajnoj bazilici njegova imena u Rimu (S. Georgius in Velabro), gdje su još za bizantske vladavine čitali tu evanđeosku perikopu na grčkom i na latinskom jeziku.²⁴ Njegov je kult bio raširen na Istoku kao i na Zapadu, naročito nakon Križarskih ratova. Po svom zvanju (vojnici) zaštitnik je vojnika, vitezova, svojim istočnim podrijetlom patron je pomorskih gradova koji su bili trgovačkim mrežama povezani s Istokom (Genova, Venecija) kao i pomoraca.²⁵ Po značenju njegova imena i po datumu njegove svetkovine (23. IV) koja pada u

²⁴ A. I. Schuster, op. c. VII, 118.

²⁵ Bibliotheca Sanctorum VI. Roma 1965, col. 515.

proljeće, kad se budi priroda, on je zaštitnik poljskih usjeva i hrane za stoku, pa su uz njegovu svetkovinu povezani mnogi pravni i narodni običaji u Hrvatskoj.²⁶

Zaključak

Paleografska analiza fragmenta Mf uvrstila ga je u relativno rani ustav hrvatske uglate glagoljice. Takav stadij determiniraju hrvatskoglagoljski spomenici iz kraja 13. i poč. 14. st. Ovom rasponu odgovaraju i jezične karakteristike koje odražuju vjernost dobro tradiranim crkvenoslavenskim tekstovima, kao što je tekst najstarijeg glag. misala Illirico 4 iz prve pol. 14. st. Naš se fragment i tekstovno uključuje u familiju glag. misala. Jedino redosljed blagdana i sastav pojedinih misnih obrazaca izdvaja Mf iz toga fonda. Poredak misa u Mf odgovarao bi srednjovjekovnim zapovijedanim blagdanima. Ipak u fragmentu Mf nema vrlo starog blagdana nevine djece (28. XII) koji je bio dio trodnevnog božićnog slavlja i koji nikad ne izostavljaju ni istočni ni zapadni kalendari.²⁷ Možda bi se mogao na fragment Mf primijeniti redosljed božićnog ciklusa u znamenitom »Missale de Bobbio« iz 8. st. U njemu se redaju iza Božića blagdani: sv. Stjepan, Nevina djeca, sv. Jakov i sv. Ivan i iza njega odmah dolazi blagdan Obrezanja. Ovakav niz blagdana karakterizira galikanske kodekse. Inače misal iz Bobbija pripada grupi Gelazijeva sakramentara tipa Rhenau-S. Gallen, gdje je rimski obred kombiniran s galikanskim obredom na poseban način. To nije ni čista ambrozijanska liturgija nego nešto analogno. Misal iz Bobbija mogao bi biti reprezentant liturgije gornje Italije prije 10. st.²⁸ Obrezanje u Mf donosi datum i naziv blagdana *Obrëzanie* (Circumcisio), ali ne registrira postaju (statio) tj. rimsku baziliku »Santa Maria ad martyres« (Pantheon), a od 12. st. »S. Maria in Trastevere«,²⁹ u kojoj je papa s okupljenim narodom taj dan služio misu toga blagdana. Ovaj dodatak naslovu ni lat. ni glag. misali Rimske kurije nikad ne izostavljaju. Kad bi se štedjelo na prostoru (Mf je pripadao kodeksu džepnog formata kao i Misal iz Bobbija), onda bi i datum bio suvišan,

²⁶ B. Fučić, Sveti Juraj i zeleni Juraj. Zbornik za nar. život i običaje JAZU, knj. 40. Zagreb 1962, 129—150.

²⁷ J. Mateos, Le Typicon de la Grande Église. Ms. St^e Croix n° 40, Xe siècle. Orientalia Christiana analecta 165. Roma 1962, 167; E. A. Loew, op. c. 35; E. Munding, op. c. 90.

²⁸ M. Righetti, op. c. II, 95.

²⁹ Di A L II/1, col. 954—955.

a stari ga kodeksi također zanemaruju. Prema tome izgleda da fragment Mf pripada nekom drugom redктору misala. Osim redosljeda blagdana i ispuštanja uobičajenih dodataka naslovu i sastav se pojedinih misnih obrazaca razlikuje od hrvatskoglagoljskih misala. Redaktor fragmenta Mf donosi sasvim drugi Postcommunio na sv. Ivana, koji ni ustaljenom kompozicijom (kratkoća), ni sadržajem (zahvala za sv. Pričest) ne odgovara strukturi starih rimskih oracija. Misni obrasci za svetkovinu Obrezanja u Mf od Introita do poslanice nisu neki nepoznati tekstovi, ali ih je redaktor prema nekom drugom predlošku prepisao ili samovoljno sastavio. Antifona za Introit sastoji se od Lukina evanđelja 2, 21: Postquam consummati sunt... *[spl̃ni] se...* Svi glagoljski misali počinju taj odlomak: *Egda ispl̃ni se...* Zografsko evanđelje dodaje prema grčkom *i: I egda ispl̃ni se...*, a Marijinsko: *I egda ispl̃niše se...*³⁰ Prema tome se početak Introita razlikuje od incipita evanđelja u glagoljskim misalima. Ipak nema dovoljno mjesta u Mf da bismo ubacili *egda*, nego smo istrošeno mjesto razriješili participom perfekta, jer je samo *I* na početku jasan. *I* dio poslanice u misi Obrezanja daje sažetak figurativna obrezanja posuđujući najsnažnije argumente iz Pavlove poslanice Rom. 2, 29 zajedno s jakim metaforičkim izrazom gluha i tvrda srca: *neokroeni sr̃d̃ci* iz Act. 7, 51, da bi se istaklo tko treba primijeniti duhovno obrezanje prema sugestiji Pavlove poslanice Phil. 3, 3. Perikopu Phil. 3, 1—8 ima ambrozijanski Bergamski lekcionar, a Phil. 3, 2—6 misal iz Bobbija. Prema tome i dio poslanice, ako smo je dobro rekonstruirali, aludira na perikopu misala iz Bobbija, koji u sebi krije elemente najstarijih latinskih liturgija.

Mise sv. Ivana Evanđelista i Obrezanja pripadaju u Proprium de tempore (temporal) crkvene godine, dok je misama na Blagovijest i na sv. Jurja mjesto u Proprium Sanctorum (sanktoral) Rimskog misala. Prema tom rasporedu prvi folij fragmenta Mf pripadao bi početku misala (temporalu), a drugi folij bio bi prema konvencionalnoj podjeli misala dosta udaljen od prvoga. Budući da je fragment Mf džepnog formata i da je u njemu izbor misa na zapovijedane blagdane, to je temporal bio infiltriran sanktoralom, tj. misama svetaca koje su pripadale tom vremenskom odsjeku. Tako zapovijedani blagdani januara (Obrezanje), marta (Blagovijest) i aprila (sv. Juraj) ne bi bili mnogo udaljeni u misalu. Kako rubrika za čitanje poslanice upućuje na perikopu Sirah 39, 6—13 iz Communa (zajed-

³⁰ V. J a g i ć, Quattuor evangeliorum. Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Graz 1954; I s t i, Codex Marianus. Graz 1960.

ničkih svetačkih misa) koja u misalu Rimske kurije franjevačke redakcije stoji na prvom mjestu u nizu čitanja (perikopa) za svetkovinu jednog mučenika biskupa ili pape, to zaključujemo da Commune misala kome je pripadao naš fragment nije bio razvijen.

Prema tome redosljed misa za blagdane i prisutnost svih misnih obrazaca opravdavaju smještaj fragmenta u »Missale festivum«. Različiti izneseni detalji upućuju na neki stari lat. predložak sjeverotalijanskog ili galoburgundskog kruga poput »Missale de Bobbio«. Jezik, nomenklatura i njena kraćenja, pismo i dekoracija inicijala povezuju ga s najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom Illirico 4 iz poč. 14 st., a preko njega s kvarnerskoistarskom pisarskom školom.

U povijesti glagoljskog misala fragment Mf predstavlja novi podatak o evoluciji glag. misala od sakramentara Kijeviskih listića iz 10. st., tragova obogaćenog sakramentara Bečkih listića iz 12. st. do Splitskog fragmenta nekog potpunog misala starije redakcije iz 13. st. Svi su ovi fragmenti skromni ostaci najstarijih glag. misala pa je svaki novi primjerak dragocjen za rekonstrukciju starijih misala nastalih prije franjevačke redakcije Rimskog misala u 13. st. Franjevačkoj redakciji pripada dosta obilan fond sačuvanih hrvatskoglagoljskih misala od 14—15. stoljeća.

Résumé

FRAGMENT CROATO-GLAGOLITIQUE DU »MISSALE FESTIVUM«

L'auteur a découvert et publié deux parchemins avec texte glagolitique qui couvriraient le cahier urbarial provenant de la ville de Millstatt en Carinthie. Ce fragment appartient à un monument liturgique en caractère croato-glagolitique.

L'analyse paléographique de la morphologie et celle des éléments de certaines lettres glagolitiques nous initie à la période du passage de la dernière étape des caractères glagolitiques ronds à l'étape relativement jeune des caractères angulaires de l'alphabet glagolitique. Ce processus de transition dans les codex glagolitiques se développe à la fin du 13e siècle et au début du 14e.

Les messes de fêtes chomées font le contenu du texte. Ce sont: 1. partie de la messe en honneur de *Saint Jean l'Évangéliste* (le 27 décembre); 2. commencement de la messe de la *Circoncision de Notre Seigneur* (le 1er janvier); 3. fin de la messe à *l'Annonciation* (le 25 mars); 4. messe en honneur de *Saint Georges* (le 23 avril). Chaque fête a sa propre messe avec tous les éléments de messe et leur nomenclature reflète la structure de la messe des missels romains. Cependant, l'ordre des fêtes et certains éléments de la messe, surtout les parties chantées: Introitus, Graduale, Offertorium, Communio ne correspondent pas à la structure du *Missale plenum* de la rédaction franciscaine de l'église occidentale du 13e siècle. Dans la suite des fêtes après Noël, les missels romains et les calendriers, ainsi que les livres liturgiques orientaux, n'omettent jamais la fête des *Saints Innocents* (le 28 décembre), tandis que dans notre fragment cette fête n'existe pas, et la messe de la *Circoncision de*

Notre Seigneur (le 1er janvier) suit celle de Saint Jean (le 27 décembre). Cette fête qui depuis l'antiquité porte le titre de: *Octava Natalis Domini* a commémoré plusieurs événements: L'octave de la Naissance, la Circoncision la fête de la Sainte Marie Vierge et l'expiation, à cause des fêtes payennes de ce jour auxquelles les chrétiens prenaient aussi part, dans la messe »ad prohibendum ab idolis«. Le missel romain de la rédaction franciscaine fait allusion à tous ces événements, tandis que les éléments de la messe dans le fragment glagolitique parlent seulement de l'événement de la circoncision de Christ. Le texte d'Introit contient l'évangile de Lucas 2, 21. L'épître de Paul aux Romains (Rom. 2, 29), mais en contamination avec Acta apostolorum 7, 51 et Phil. 3, 3, si le texte difficilement lisible est bien lu, demande des chrétiens une circoncision métaphorique, spirituelle. Le titre même du fragment glagolitique »Circoncision« diffère du missel romain qui depuis l'antiquité met en relief l'octave de la Naissance et n'omet jamais la station de la communauté chrétienne dans une des basiliques romaines. Le fragment glagolitique néglige la station. Les liturgistes (Duchesne) lient la genèse de la fête de Circoncision au territoire gallican. De même que le seul versus Phil. 3, 3 dans le fragment glagolitique correspondrait parmi une multitude de différents péripécopes dans les vieux codex latins uniquement à l'épître Phil. 3, 2—6 dans le missel »de Bobbio« et au Phil. 3, 1—8 dans le lectionnaire de Bergame du 9e siècle. L'ordre des messes avec tous les éléments de la messe dans le fragment glagolitique révèle le type des anciens »Missale plenum« qui ne possèdent pas tous les messes pour l'année liturgique entière. Les livres des messes pareils les liturgistes (Salmon) appellent »Missale festivum«. Le fragment glagolitique appartient à ce type de missel.

Les parties de messe comme *Postcommunio* dans la messe de Saint Jean Évangéliste, *composition* extraordinaire de la messe de Circoncision, *péripécopie* de Sir. 39, 6—13, à la place de l'habituelle Sap. 5, 1—5 en missels latins et dans les missels glagolitiques, ainsi que la composition libre du versus pour Graduale: *Prěslavni m(u)če(niče) h(r)sto)vb̄ j(eo)rjiê* le jour de la saint Georges, renvoient à un vieux modèle latin ou à un autre rédacteur des missels glagolitiques. Ce fragment glagolitique du »Missale festivum« représente un document nouveau pour l'évolution du missel glagolitique depuis le sacramentaire des Fragments de Kiev du 10e siècle et les traces du sacramentaire enrichi des *Fragments de Vienne* du 12e siècle jusqu'au *Fragment de Split* d'un missel plénier d'une rédaction plus ancienne du 13e siècle.

Tous ces fragments sont des vestiges modestes d'un fond probablement riche des vieux missels glagolitiques de la rédaction préfranciscaine du missel romain. Cependant la langue, la nomenclature et ses abréviations, la lettre et les décorations des initiales lient le fragment glagolitique »Missale festivum« au plus ancien missel croato-glagolitique le missel Illirico 4 de la rédaction franciscaine datant du début du 14e siècle et à l'école des scribes de la région de l'Istrie et du Quarnero.